

Інжир

Горан Войнович

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Хороз Н.

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

I

Комісар Рі сто Мар'янович очікував майбутнього управителя лісництвом Олександра Джорджевича в Буях у 1955 ро ці, як і личить у його краях. Він наклав стіл у своєму кабінеті й ро зклав усі смаколики, які привезла зі собою його дружина Йована з Ужиця. Знаменитий ужицький каймак 1, тютюнові шкварки 2, печеня, шпондерик, абрикосова настоянка — все це чекало Олександра, який, судячи з прізвища, був чоловіком із країв комісара, з яким можна поговорити своєю мовою, хоча насправді прибув із братської Ре спубліки Словенія. Рісто щойно міцно обійняв посаду комісара на півночі Істрії, але вже сумував за рі днями краями, уже зрозумів, що в милій його серцю Югославії живуть і чужі люди, незрозумілі, попри те, що спілкуються практично зрозумілою мовою. Дивними були ці люди тут, у Буях. Рісто вважав за краще уникати їх, і замість того, щоби стежити за ними, приміром, приймати гідних до партії, а недостойних виключати зі суспільного життя, волів дати їм спокій, хай собі живуть, як знають, і понад усе дбав про те, щоб вони з ним, а він — з ними мав якомога менше справ.

Коли йому повідомили, що з Любляни прибуде молодий чоловік на ім'я Олександр Джорджевич, він зрадів тій новині, ніби йому повідомили про візит Йосипа Б роз-Тіто. Щось підказувало йому: Олександр одразу зрозуміє, що не так із людьми з Б уїв, і Рі сто зможе сказати йому те, чого не можна говорити у світі б ратерства та єдності; Олександр, як і він, помітить, що з тими людьми неможливо ро змовляти по-братськи, напитися по-братськи, ні по-братськи почубитися; Олександр усвідомить, що соціалізм цим людям не допоможе; він зрозуміє, що краще дати їм спокій і не проганяти Б ога з їхніх дивних мізків. Рісто сподівався, що йому не доведеться прикидатися перед Олександром, наче він днями і ночами б ореться за поступ своєї б атьківщини, зможе зізнатися йому, що воліє ховатися у своєму кабінеті, замикаючи двері та

вдавати, ніби його там нема, коли в них стукають, що п'є улюблену абрикосову ракію і ро змірковує про свою б атьківщину, і що, якби тільки міг, то негайно втік б и назад до лісу, до партизанів, бо його покинула войовнича відвага, і тепер, під час миру, він став жалюгідним, лише й чекає, коли стемніє, і він зможе прокрастися містом, містом, яким керує, але насправді повзає ним, як нелегал під час війни, котрий цих людей, цих істрійців, боїться б ільше, ніж колись німців.

Рісто хотів про все це ро зповісти Олександрові, хоча знав, що коли вони сядуть один навпроти одного, йому б уде важко підібрати потрібні слова, що він зовсім не знає того Олександра, що він молодший за нього, родом із Любляни, і що, можливо, він такий самий дивний, як ті люди в Б уях. Коли Рі сто, бувало, хильнув забагато, то навіть думав, що, можливо, нормальних людей, таких, як він, уже взагалі нема, що і в Ужиці тепер усі інакші: дають тобі говорити, як і тут, ніколи не перебивають, а лише дивляться на тебе зі широко ро зплющеними очима, тож ти не можеш зрозуміти, що вони насправді думають. Може, ніде нікого не лишилося, подумав Рі сто, кому він міг б и зізнатися, що б оїться таких широко ро зплющених очей, в яких тонував, мов у живій б агнюці, нікого, кому б и він, політичний комісар, член Комуністичної партії, міг зізнатися, що б оїться людей, які просто стоять перед ним і слухають його. Тому Олександр Джорджевич б ув його останньою надією, він має усе це зрозуміти, має знати, про що говорить Рі сто, бо наша людина і наш народ думають однаково й однаково споглядають на світ.

Але поки Рі сто з нетерпінням чекав у своєму кабінеті приїзду Олександра, скубав приготувану холодну нарізку та спорожнював абрикосову настоянку, він, звісно, ще не міг знати, що за людина ховається за ім'ям, яке звучить так рі дно. Не міг знати, що Олександр Джорджевич аж ніяк не б ув типовим представником свого ро ду, оскільки не мав ро ду, на який натякало його ім'я.

Народжений у Новому Саді в 1925 ро ці, Олександр спочатку мав прізвище матері, медсестри і власниці книгарні, Естер Альохіної, а ім'я, за словами матері, було б атькове. Однак він так і не дізнався нічого про свого б атька, крім того, що він б ув ро дом з України, що його звали Олександром і що він мав такі ж великі, кущасті б рови, як у нього, в чому мій дід сумнівався до самої смерті. Для Естер, яка успадкувала невеличку книжкову крамницю в Новому Саді від свого б атька Моші, війна почалася задовго до того, як перші нацисти вступили у Новий Сад, і вона теж почала б оротьбу за свободу значно ра ніше, ніж ті б орці за свободу, яких пам'ятатиме історія. Похмурої та дощової весни 1937 ро ку їй б уло достатньо, щоби спокусити дантиста Мілорада Джорджевича, підготувати його до одруження з нею, а потім як пані Джорджевич зі своїм сином Олександром Джорджевичем б ез пояснень покинути свого нового чоловіка та рі дне місто і переїхати до Б елграда.

Вона приїхала до Б елграда як Б раніслава, уперше влаштувалася на ро боту медсестрою, на яку вивчилася, і всім відрекомендовувалась як вдова Мілорада. Вона навіть ходила до церкви і запалювала свічки за нього, а маленькому Олександрові довелося навчитися молитися за упокій душі свого лжепомерлого фальшивого б атька і привертати співчутливі погляди б елградських дам, а все для того, щоб образ пані Джорджевич та її сина перед церковним вітварем якомога глибше врізався у пам'ять. Усе в житті Естер Альохіної чи Б раніслави Джорджевич б уло продумане й підпорядковане простій меті їхнього виживання б ез принижень і гноблення. Моя прабабуся не вважала себе зобов'язаною нікому відрекомендовуватися своїм справжнім ім'ям, ні перед ким не відчувала потреби б ути щирою, ніхто не заслуговував запізнати її такою, якою вона б ула під маскою. Вона зневажала цей світ, який не намагався приховати своєї примітивної ненависті до б удь-якої інакшості, та з особливим задоволенням б рехала йому в обличчя і

вдавала перед ним, що вона саме така, якою її хотів бачити цей підступний світ. Свою роль вона зіграла як одна з них, віддано боралася до серця їхні страхи та упередження, примітивність і невігластво. Як хамелеон, вона набирала образу зневаженого середовища, усміхаючись та кланяючись йому приязно, і день за днем удосконалювала свою брехливість, поки не загубилася в ній, а та хитра, корислива й вища за цей світ Естер Альохіна, котра тихо читала вдома маленькому Олександрові Йозефа Рота німецькою мовою, зникла за фальшивою подобою знеохоченої Браніслави Джорджевич, яка зі жахом пояснювала шанувальникам-чоловікам, що колись заміжня жінка завжди залишається заміжньою жінкою і що вони повинні соромитися своїх гріховних думок. Однак навіть така Браніслава Джорджевич не змогла придушити страху Естер Альохіної, побачивши в місті перші нацистські уніформи, дізнавшись про незрозуміле зникнення доктора Штіглича, почувши перешіптування про те, що вночі на старому бєлградському ярмарку щось відбувається. Страх прогнав Браніславу Джорджевич з Бєлграда, де їй нічого не загрожувало й ніхто не погрожував і де ніхто не знав її таємниць, але страх Естер Альохіної був великим, а її бажання вижити — ще більшим, тож у лютому 1942 року Браніслава та Олександр Джорджевичі прибули до Любляни, котра була в руках італійців, яких Естер чомусь боялася менше, ніж німців. Окрім того, словенці також здавалися їй не такими страшними, як серби, головним чином тому, що Любляна була ще далі від Нового Саду, і серед словенців було, безумовно, менше таких, які могли знати її таємницю.

Проте її страх не зник із приїздом до Любляни, бо навіть більше, він посилювався, оскільки словенці дивилися на неї з підозрою, подібно до тієї, з якою місцеві жителі Бєлграда уїв тринадцять років тому дивитимуться на Рісто Мар'яновича. Це було підозріливе ставлення до чужинців, але Браніслава не могла вирішити, що саме

в ній б ачать люблянці та в чому її звинувачують їхні погляди. Тому Естер Альохіна у Любляні стала ще скритнішою. У лікарні вона мовчки виконувала свої обов'язки, а після ро боти закривалася у своєму скромному домі. Не гуляла містом, не ходила ні до церкви, ні на площу, взагалі не виходила між люди, не намагалася взяти на себе нові ро лі, не хотіла б ути частиною б ільшості, оскільки ця б ільшість б ула їй настільки чужою, що це переважало її акторську майстерність.

Вечорами Олександр навчав свою матір словенській мові, якою ро змовляв з однокласниками, але вона ні з ким не ро змовляла цією мовою. Він також навчав її італійської, якою говорили у школі, а вона його — німецької, котрої навчилася від свого б атька. Це б ула мова ворога, але й мова, якою писав Йозеф Ро т, пояснила йому вона. У цьому світі нема нічого однозначного, казала йому ця жінка, яка дивилася на збожеволілий світ іншими очима. Війна ро зділила для них світ не на добрий і злий, не на наш і їхній, — війна остаточно ро зділила світ на неї з Олександром, із одного б оку, та всіх ре шти, з іншого. І вона день за днем воювала в цій своїй війні, завжди наготові, вічна б ранка страху Естер Альохіної, який уперше проявився в ній ще у далекому 1936 ро ці в Новому Саді, коли до її книгарні зайшов якийсь чоловік і сказав, що так уже довго не б уде, що одні перегортатимуть книжки, інші оброблятимуть поля, що скоро настане новий порядок. Ці страхи в Естер Альохиній увесь час зростали, й у Любляні вона не дозволяла Олександрові вмикати вечорами світло, починала шепотіти, з лікарні додому поверталася завжди швидше. А коли взимку почало темніти відразу по обіді, бігла вулицями Любляни, бігла до своєї квартири, замикала двері та притулялася до них, наче за ними б ули її переслідувачі.

Наприкінці 1944 ро ку, коли в Любляні вже панували німці, Олександр повернувся зі школи ввечері й застав Естер, яка лежала перед дверима квартири. Її серце скорилося страху, і вона б

езпомічно осіла перед замкненими дверима, посеред Любляни, якій вона б ула б айдужа, яка не знала її таємниці, яка не ро зуміла і не могла зрозуміти, чого вона так б оїться, вона, Браніслава Джорджевич, колишня власниця книгарні, вдова Мілорада Джорджевича, медсестра, яка зразково виконувала ро боту в люблянській лікарні. Але незрозумілі смерті б ули в ті часи звичним явищем і нікого не засмучували, нікого не здивував інфаркт молодої жінки, нікому не здався незвичайним він у ці незвичайні часи. Прийшли, висловили співчуття Олександру і продовжили далі йти своєю дорогою, залишивши його самого у квартирі, в якій він не смів увімкнути світло і говорити інакше, ніж пошепки, аби не налякати покійної матері.

У самотньому комісарі Рі сто Мар'яновичу, який зустрів його в Б уях у 1955 ро ці зі залишками каймаку, шкварок і в'яленої яловичини та майже порожньою пляшкою ра кії, Олександр Джорджевич упізнав ре штки світу, який налякав Естер Альохіну, світу, який б и мав б ути його, але він б ув чім завгодно, тільки не його, світу, який він однаковою мірою зневажав і якого б оявся. Він, Олександр Джорджевич, іноземець з іменем, що звучить, як своє, в якому Рі сто Мар'янович б ачив свого майбутнього друга, споріднену душу, котрої він відчайдушно потребував, не міг б ути б ільш невідповідним другом для цього нещасного чоловіка. І це, очевидно, Рісто збагнув, тільки-но Олександр увійшов до його кабінету. Щось б уло в його поставі, у серйозності й мовчазності, у терплячості, яку він проявив, очікуючи, коли Рі сто заговорить, у «виканні», в усьому. Ще один, розчаровано подумав Рі сто, ще один із цих чужинців, йому незрозумілих людей, ще один, від якого треба ховатися й кого уникати. Він зміряв Олександра, який стояв у дверях і чекав інструкцій, чіпким поглядом, зробив останній ковток абрикосівки, потім підвівся й попрямував до дверей.

— Ходи. Чим б орше знайдемо тобі житло, тим ліпше для обох.

Рісто попровадив Олександра через дорогу до б удинку, що стояв унизу, на краю головної площі. Рісто відчинив двері й увійшов.

— Ключів не маю, та й не треба їх тобі. Ніхто до тебе не поткнеться. Радше втечуть од тебе.

Він показав йому кухню, ванну і спальню. Відчинив шафу, повну одягу.

— Якщо тобі б уде треба простору, можеш те перекласти або викинути.

Рісто зняв з вішаків кілька костюмів і кинув на низ шафи.

— Чиє то? — запитав Олександр.

— То? Не знаю. Якихось італійців.

— А де вони?

— Хто? Італійці?

— Так.

— А я відки знаю! Кудись поїхали.

— Без своїх ре чей?

Рісто почав утрачати терпець до нього і його запитань.

— Слухай, я можу завтра зрання послати когось, жиби спорожнив шафи, якщо хочеш.

— Я не можу жити в цій хаті.

— А чо?

— Ну, бачите, тут люди живуть.

— А чого б и ти хтів? Жиби я тобі готель побудував? Усі хати такі. Вони пішли — ми прийшли. Так воно в житті є.

— А якщо вони вернуться?

— Звари їм кави і запропонуй перекуску.

Коли Рі сто пішов, Олександр повернувся до спальні й підняв з підлоги одяг, який Рі сто туди пожбурих. Повісив ре чі на вішаки, зачинив шафу і спустився на кухню. Обережно ходив довкола обіднього столу, не б ажаючи нічого торкатися. У склянці,

відставленій б іля ра ковини, побачив під тонким шаром пилу зашкарублі залишки кави; на дні посудини, що стояла на плиті, були почорнілі крихти їжі, в печі — вуглики деревини та крихтіні шматочки газетного паперу з тонким обпаленим обідком. На стіні на рі вні його очей б ула прямокутна яскрава пляма, слід од картини чи світлини, котра тут висіла. Олександр подумав, що її хтось привласнив, можливо, Рісто чи хтось інший, хто дозволив собі увійти до покинутого б удинку. Олександр б ув уже втомлений і повернувся до спальні, але зупинився перед ліжком. Не міг лягти на чужу постіль. Тож ліг на підлогу між ліжком і шафою, підклав під голову куртку й невдовзі заснув. На щастя, його молоде тіло на той час ще не звикло до комфорту, який пропонувало м'яке люблянське ліжко.

Уранці Олександр ще ра з сказав Рі сто, що не може залишатися в б удинку. Через нестерпний головний б іль комісар сидів у темряві за замкненими віконницями й із заплученими очима пояснював Олександру, що всі б удинки в місті подібні та що якщо він хоче нову хату, то доведеться б удувати її самому. Похмільний Рі сто, звісно, пожартував і просто хотів якнайшвидше позбутися настирливого управителя лісництвом, але, на його нещастя, цьому дивному юнакові б уло легше побудувати власний б удинок, аніж заселитися в чужий.

Коли Рі сто збагнув, що Олександр його не зрозумів, він ро зплющив очі й заговорив іншим тоном:

— Слухай, Джорджевичу, якщо всі ся могли поселити в таких б удинках, зможеш і ти. Второпав? Не ро бися ту переді мною святим і не денервуй мене, а шуруй назад у свою хату.

— То не моя хата, товаришу Мар'яновичу.

— Не твоя?

— Не, не моя.

— Тепер це все наше. Так?

— Так.

— Якщо я повідаю, жи хата твоя, то вона твоя.

— Наша — не те саме, шо й моя.

— Шо ти повів?

— Наша — не те саме, шо й моя.

— Ти з мене лаха дреш?

— Нє.

— Ходи сюди.

Рісто повів Олександра на дорогу й показав ру кою на північ.

— Видиш там ті пагорби? До них ся тягне моя територія. До межі. І там си можеш збудувати свою хату. Жиби ся дивив крізь вікно на Словенію.

Так похмільний Рі сто Мар'янович заклав фундамент б удинку Олександра в селі Мом'ян б іля словенського кордону, за п'ять кілометрів од міста, вважаючи, що таким чином гідно покарав молодого лісника за його зарозумілість.

Через тиждень Олександр і його вагітна дружина Яна пройшли довгих п'ять кілометрів від Б уїв до Мом'яна. Кожні кілька метрів Олександр озирався на дружину, очікуючи осудливого погляду, чекаючи, що втомлена Яна зупиниться, запитуючи його, чи не забув він, що вона вагітна, і скільки ще крокувати до їхньої ділянки. Але Яна лише мовчки йшла за ним.

Олександр знав, що мовчання його дружини — недобрий знак і що наприкінці дороги його не очікуватиме ентузіазм, але йому нічого не залишалось, як продовжувати шлях мовчки, не б ажаючи погіршувати ситуацію неправильним словом. Ні до, ні після шляху від Б уїв до Мом'яна не здавався йому довшим, аніж того ра нку, ніколи не б уло довшого подоланого шляху за ними і ніколи — довшого неподоланого шляху перед ними, ніколи не б уло крутішого підйому, ніколи дорога так не звивалася на істрійських пагорбах.

Незважаючи на вже помітний живіт, Яна не зупинилася. Вона йшла з такою же швидкістю, що й він. Олександр знав, що це не може бути добре, і сподівався, що Яна зупиниться перед Мом'яном і на дорозі скаже все, що в неї накопичилося. Але Яна мовчала навіть тоді, коли Олександр зупинився і ро звів ру ками:

— Ось тут.

Потому показав їй затоку, що грілася на сонці під пагорбом, і пальцем пройшовся узбережжям аж до Умага, який губився у весняному серпанкові, показав їй Б уї, котрі звідти мали такий вигляд, наче маленьке компакте сільце, трохи більше, ніж Мом'ян, і Ре спубліку Словенія, що починалася б іля підніжжя їхнього пагорба.

— Природа наче цілувала мої очі, — так Олександр описував Рі сто пейзаж, бажаючи сказати йому, що Рі стове покарання — для нього дар Б ожий. «Даром Б ожим» Олександр, затятий атеїст, назвав свою ділянку, щоб ро згнівати іншого, ще затятішого атеїста, не підозрюючи, що б ільш, аніж того пригніченого зневіреного чоловіка, він ро злютить... Дар Б ожий.

Яна ніколи не кричала. Коли вона гнівалася, то вимовляла кілька підібраних слів повільно, одне за одним, з довгими паузами, майже нечутно, штивно, від чого в усіх сироти виступали на шкірі. Вона тупо дивилася перед собою, ніби кров у її жилах застигла, викликаючи страх спочатку в Олександра, потім у дітей і, нарешті, в онуків. Але Олександр казав, що її погляд ніколи не б ув таким моторошним, як того ра нку в Мом'яні.

— Дар Б ожий, — сказала Яна, і більше ні слова, поки вони не повернулися до Б уїв, назад до б удинку на краю площі, де вечорами вкладали на підлозі кухні матрац, де діставали свої ре чі зі скринь і складали їх назад, де їли й пили з посудин, які привезли зі собою з Любляни, і де влаштували свій маленький вимушений притулок у великому чужому б удинку.

Тими двома словами, які б ули повістю подорожі вагітної жінки з Б уїв до Мом'яна, одою б удинку на краю світу і жалем за б удинком у Любляні, вона сказала Олександру все. Ці слова б ули б унтом проти всього, але Олександр у своєму юнацькому ентузіазмі усе ще вірив, що зможе у цій історії перетягнути Яну на свій б ік, і почав споруджувати б удиноку у Мом'яні, вірячи, що в цьому б удинку, коли він його зведе, вона знайде свій дім.

Невідомо, чи при цьому ним керувало б ажання вперше у житті стояти на власній землі, нарешті примчати до свого й заглушити в собі страх Естер Альохіної, чи це б уло лише його виправдане відчуття, з яким він день за днем хотів кидати в обличчя всьому світу те, що він, Олександр Джорджевич, воліє щодня ходити десять кілометрів від Мом'яна до Б уїв і назад, аніж лягати в чуже ліжко. І що те, що ро блять усі, ще не означає, що це добре і прийнятно для нього. Як б и там не б уло, одне зрозуміло. З Олександра день за днем, з кожним каменем, закладеним у фундамент промовляла його мати, та, яка навчила його, що всі можуть б ожеволіти, і це час до часу нормально, і що улещування б ільшості не завжди достатньо, щоб вижити.

Яна не ходила з ним до Мом'яна, а залишалася в Б уях і маленькими непомітними діями перетворила чужий б удиноку, в якому вони б ули змушені жити, на свій. Усі ре чі колишніх господарів б удинку винесла подалі від очей Олександра. Посуд забрала з кухні, одяг зі шаф, постіль із ліжок, навіть зняла штори з карниза та прибрала їх у підвал. Оголила б удиноку і вигнала його привидів, усе для того, щоб Олександр міг оселитися в ньому, але він оселився там, наприкінці довгої звивистої стежини в нікуди.

Із кожним покладеним каменем його ставало все б ільше на тому клаптикові подарованої землі й усе менше поруч з нею. Із кожною краплиною поту, який капав з його обличчя на землю і який вбирала червона земля, його все б ільше поглинав цей світ. Один

шматочок світу тепер б ув його, а не наш, лише його. Він усвідомлював рі зницю і не соромився, але відчував у тому володінні справедливість, компенсацію за ро ки б езпритульності. Безліч ра зів вечорами сидів сам на своїй землі, дивлячись на море й гадаючи, чи це те щастя, про яке говорили, чи це те відчуття, що є лише ти і тобі не хочеться нікуди йти, і ти можеш собі нерухомо сидіти й ніколи б ільше не ру хатися.

• • •

Далі — у повній книжці «Інжир».
nashaknyga.com.ua